

بسم الله الرحمن الرحيم

بازتاب فرهنگ و تاریخ در ادبیات عرب

خوانشی نو از تاریخ پرفراز و نشیب ادب عرب

تحلیل موشکافانه‌ی ادبیات از عصر جاهلی تا ادبیات معاصر

منطبق بر آخرین سرفصل‌های مصوب، همراه با تحلیل عمیق منابع کهن و نوین

تالیف

گروه مولفین پردازش

فهرست مطالب

۱۳	مقدمات و کلیات	۱۳
۲۲	آزمون سنجش عمق یادگیری: مقدمات و کلیات تاریخ ادبیات کلاسیک	۲۲
۳۴	سرآغاز: کالبدشکافی قصیده؛ معماری هنری شعر جاهلی	۳۴
۳۴	۲.۱ شعر جاهلی: دیوان عرب	۳۴
۳۶	۲.۱.۲ مضامین و اغراض اصلی شعر جاهلی	۳۶
۳۸	سرآغاز: امیر شاعران جاهلی؛ امرؤ القیس، پیشگام و بنیان‌گذار سنت شعری	۳۸
۳۸	۲.۱.۳ چهره‌های شاخص و جریان‌های شعری: اصحاب معلقات	۳۸
۴۰	۲.۱.۳ چهره‌های شاخص و جریان‌های شعری: اصحاب معلقات	۴۰
۵۰	۲.۱.۳ چهره‌های شاخص و جریان‌های شعری: شعراء الصعاليك	۵۰
۶۲	آزمون سنجش عمق یادگیری: ادبیات عصر جاهلی (شاعران، مضامین و ساختارها)	۶۲
۷۰	۲.۲ نثر جاهلی	۷۰
۷۰	۲.۲.۱ انواع نثر جاهلی: ۱. الخطابة (خطابه)	۷۰
۷۳	۲.۲.۱ انواع نثر جاهلی: ۳. الحکم (کلمات قصار و حکیمانہ)	۷۳
۷۵	۲.۲.۱ انواع نثر جاهلی: ۴. سجع الکهان (نثر کاهنان)	۷۵
۷۷	بدنه اصلی: ادبیات عصر جاهلی	۷۷
۷۷	۲.۲ نثر جاهلی	۷۷
۷۷	۲.۲.۲ چهره‌های شاخص نثر جاهلی: ۱. قس بن ساعدة الإیادی	۷۷
۷۹	۲.۲.۲ چهره‌های شاخص نثر جاهلی: ۲. اکثم بن صیفی	۷۹
۸۰	۲.۲.۳ ویژگی‌های فنی و محتوایی نثر جاهلی: ۱. الإیجاز و قصر الجمل (ایجاز و کوتاهی جملات)	۸۰
۸۲	۲.۲.۳ ویژگی‌های فنی و محتوایی نثر جاهلی: ۲. السجع والموازنة (سجع و موازنه)	۸۲
۸۳	۲.۲.۳ ویژگی‌های فنی و محتوایی نثر جاهلی: ۳. وابستگی به تجارب زیسته و حکمت عملی	۸۳
۸۵	آزمون سنجش عمق یادگیری: نثر جاهلی (انواع، چهره‌ها و ویژگی‌ها)	۸۵
۹۳	آزمون جامع سنجش عمق یادگیری: ادبیات عصر جاهلی	۹۳
۱۱۲	۳.۱ تأثیر شگرف اسلام بر ادبیات	۱۱۲
۱۱۴	۳.۱.۱ قرآن کریم: انقلاب در زبان و محتوا	۱۱۴
۱۱۶	بررسی تطور نثر قرآن (با ارجاع به الاتقان سیوطی)	۱۱۶
۱۱۸	۳.۱ تأثیر شگرف اسلام بر ادبیات	۱۱۸
۱۲۰	۳.۱.۳ تحول در مضامین شعر و نثر	۱۲۰
۱۲۲	آزمون سنجش عمق یادگیری: تأثیر اسلام بر ادبیات	۱۲۲
۱۳۰	۳.۲ چهره‌ها و جریان‌های ادبی دوره اسلامی و اموی	۱۳۰
۱۳۰	۳.۲.۱ الشعراء المخضرمون (شاعران دو دوره)	۱۳۰
۱۳۵	تعمیق بحث: قرآن و شعر؛ رابطه تقابل یا تکامل؟	۱۳۵
۱۳۵	۳.۲.۲ شعر سیاسی: انعکاس تحولات و فرقه‌ها	۱۳۵
۱۳۷	شعر خوارج	۱۳۷
۱۴۱	۳.۲.۲ شعر سیاسی: انعکاس تحولات و فرقه‌ها	۱۴۱
۱۴۳	۳ شعر الغزل (عشق‌سرایی) و تحول آن	۱۴۳
۱۴۷	۳.۲ سیر تحول انواع ادبی	۱۴۷
۱۴۷	۳.۲.۴ سیر تحول خطابه	۱۴۷

آزمون جامع سنجش عمق یادگیری: ادبیات در صدر اسلام و عصر اموی	۱۵۱
شاخه اصلی دوم: ادبیات معاصر (از عصر نهضت تا امروز)	۱۶۹
۱. زمینه‌های نهضت ادبی معاصر عرب	۱۶۹
۱.۱. وضعیت ادبیات در عصر انحطاط (پیش از نهضت)	۱۶۹
۱.۲. عوامل بیداری و شکل‌گیری نهضت (النهضة): عوامل خارجی	۱۷۱
۱.۳. ناصف الیازجی (۱۸۰۰-۱۸۷۱): احیاگر سنت‌های بلاغی	۱۸۳
آزمون جامع سنجش عمق یادگیری: زمینه‌های نهضت ادبی معاصر	۱۸۴
۲. تحولات و نوآوری‌ها در شعر معاصر	۱۹۱
۲.۱. جریان احیا و بازگشت (مدرسة الإحياء والبعث) - کلاسیک نو	۱۹۱
آزمون جامع سنجش عمق یادگیری: مکتب احیا و بازگشت (نئوکلاسیک)	۱۹۸
۲.۲. جریان رمانتیک و مکاتب آن	۲۰۵
۲.۳. أدب المهجر (ادبیات دیاسپورا)	۲۰۷
۲.۳. شعر نو (الشعر الحر / شعر التفعيلة)	۲۱۱
چهره‌های برجسته نسل دوم شعر نو	۲۱۳
ویژگی‌های شعر نو: تغییر ساختار عروضی از «بحر» به «تفعیله»	۲۱۵
ویژگی‌های شعر نو: زبان نزدیک به محاوره (لغة الحياة اليومية)	۲۲۰
آزمون جامع سنجش عمق یادگیری: تحولات و نوآوری‌ها در شعر معاصر	۲۲۲
۳. تحولات و نوآوری‌ها در نثر معاصر	۲۲۹
۳.۱. داستان‌نویسی (القصة): ۱. رمان (الرواية)	۲۲۹
دوران بلوغ و کمال رمان عربی	۲۳۱
جریان‌های رمان‌نویسی معاصر	۲۳۳
۳.۲. نمایشنامه‌نویسی (المسرح)	۲۳۶
۱. زمینه‌های پیدایش و تلاش‌های اولیه	۲۳۶
پیشگامان نمایشنامه‌نویسی عربی	۲۳۸
چهره برجسته و جریان‌ساز: توفیق الحکیم (مسرح ذهنی و اجتماعی)	۲۳۹
نمایشنامه‌نویسان معاصر	۲۴۱
۳.۳. مقاله‌نویسی و نقد ادبی	۲۴۳
آزمون جامع سنجش عمق یادگیری: تحولات و نوآوری‌ها در نثر معاصر	۲۴۶
چهره‌های شعر مقاومت	۲۵۵
۴.۲. ادبیات شیعی معاصر	۲۵۸
۴.۳. تحولات زبانی و ساختاری	۲۶۴
آزمون جامع سنجش عمق یادگیری: جریان‌های فکری-ادبی و تحولات زبانی	۲۶۸
آزمون جامع مرور و جمع‌بندی: ادبیات معاصر عرب (از عصر نهضت تا امروز)	۲۷۵
فرهنگ اصطلاحات تخصصی (مرتب شده بر اساس الفبای فارسی)	۲۹۲
فرهنگ اصطلاحات تخصصی درس‌نامه	۲۹۸
فهرست منابع	۳۰۴

تدوین براساس آخرین سرفصل‌های مصوب دکترای تاریخ ادبیات عربی

• شاخه اصلی اول: ادبیات کلاسیک (از عصر جاهلی تا پایان عصر اموی)

○ ۱. مقدمات و کلیات

- ۱.۱. تعریف تاریخ ادبیات و روش‌شناسی تحقیق در آن
- ۱.۲. محیط جغرافیایی، اجتماعی و سیاسی جزیره العرب
 - ۱.۲.۱. تأثیر محیط بر مضامین ادبی
 - ۱.۲.۲. ساختار قبیله و نقش شاعر در آن
- ۱.۳. قضیه انتقال (مسئله اصالت شعر جاهلی)
 - ۱.۳.۱. دلایل شکاکان (طه حسین و...)
 - ۱.۳.۲. پاسخ‌ها و نقدهای وارد بر نظریه انتقال
 - ۱.۳.۳. جایگاه این بحث در تاریخ‌نگاری ادبی

○ ۲. ادبیات عصر جاهلی

- ۲.۱. شعر جاهلی: دیوان عرب
 - ۲.۱.۱. ساختار و قالب قصیده جاهلی
 - ۲.۱.۲. مضامین و اغراض اصلی شعر جاهلی
 - ۲.۱.۳. چهره‌های شاخص و جریان‌های شعری
 - اصحاب معلقات (امرؤ القیس، طرفه، زهیر، لبید، عمرو بن کلثوم، عنتره، حارث بن حلزه)
 - شعراء الصعاليك (تأبط شرأ، الشنفری، عروة بن الورد)
 - سایر شاعران برجسته (النابعة الذبیانی، الأعشى، الخنساء، حاتم الطائی)

۲.۲. نثر جاهلی

- ۲.۲.۱. انواع نثر جاهلی (خطابه، امثال، حکم، سجع الکهان)
- ۲.۲.۲. چهره‌های شاخص نثر جاهلی (قس بن ساعدة، اکثم بن صیفی)
- ۲.۲.۳. ویژگی‌های فنی و محتوایی نثر جاهلی

○ ۳. ادبیات در صدر اسلام و عصر اموی

- ۳.۱. تأثیر شگرف اسلام بر ادبیات
 - ۳.۱.۱. قرآن کریم: انقلاب در زبان و محتوا
 - ۳.۱.۲. حدیث نبوی و تأثیر آن بر نثر
 - ۳.۱.۳. تحول در مضامین شعر و نثر

- ۳.۲ چهره‌ها و جریان‌های ادبی
- ۳.۲.۱ الشعراء المخضرمون (حسان بن ثابت، کعب بن زهیر، لبید و خنساء پس از اسلام)
- ۳.۲.۲ شعر سیاسی (شعر شیعی، شعر خوارج، شعر زبیری، شعر اموی و فن نقاض)
- ۳.۲.۳ شعر الغزل و تحول آن (غزل عذری و غزل صریح)
- ۳.۲.۴ سیر تحول خطابه (در صدر اسلام و عصر اموی)

• شاخه اصلی دوم: ادبیات معاصر (از عصر نهضت تا امروز)

- ۱. زمینه‌های نهضت ادبی معاصر عرب
 - ۱.۱. وضعیت ادبیات در عصر انحطاط
 - ۱.۲. عوامل بیداری و شکل‌گیری نهضت (النهضة)
 - ۱.۲.۱ عوامل خارجی (حمله ناپلئون، ارتباط با غرب)
 - ۱.۲.۲ عوامل داخلی (چاپ، ترجمه، روزنامه‌نگاری، مدارس نوین، هیئت‌های علمی)
 - ۱.۳. پیشگامان نهضت (الرواد)
 - رفاعة رافع الطهطاوی
 - بطرس البستانی
 - ناصف الیازجی
- ۲. تحولات و نوآوری‌ها در شعر معاصر
 - ۲.۱. جریان احیا و بازگشت (کلاسیک نو)
 - پیشگام: محمود سامی البارودی
 - چهره‌های برجسته: أحمد شوقی، حافظ إبراهيم، محمد مهدی الجواهری
 - ۲.۲. جریان رمانتیک
 - جماعة أبولو
 - أدب المهجر (الرابطة القلمية و العصبة الأندلسية)
 - ۲.۳. شعر نو (الشعر الحر / شعر التفعيلة)
 - پیشگامان: نازک الملائكة، بدر شاکر السیاب
 - چهره‌های برجسته: عبدالوهاب البیاتی، صلاح عبدالصبور، أمل دنقل، نزار قبانی
 - ویژگی‌های فنی: تغییر ساختار عروضی، وحدت ارگانیک، استفاده از اسطوره و نماد، زبان نزدیک به محاوره

○ ۳. تحولات و نوآوری‌ها در نثر معاصر

□ ۳.۱. داستان‌نویسی (القصة)

□ رمان (الرواية): مراحل اولیه (محمد حسین هیکل)، دوران بلوغ

(نجیب محفوظ، توفیق الحکیم)، نویسندگان معاصر (غسان کنفانی،

عبدالرحمن منیف و...)

□ داستان کوتاه (القصة القصيرة): محمود تیمور، یوسف إدیس، زکریا

تامر

□ ۳.۲. نمایشنامه‌نویسی (المسرح)

□ پیشگامان: مارون النقاش، یعقوب صنوع

□ چهره جریان‌ساز: توفیق الحکیم

□ نمایشنامه‌نویسان معاصر: سعدالله ونوس، ألفرد فرج

□ ۳.۳. مقاله‌نویسی و نقد ادبی (طه حسین، العقاد، میخائیل نعیمه، شوقی ضیف،

إحسان عباس)

○ ۴. جریان‌های فکری-ادبی مهم

□ ۴.۱. ادبیات مقاومت (أدب المقاومة)

□ چهره‌های شعر: محمود درویش، سمیح القاسم، فدوی طوقان

□ چهره‌های نثر: غسان کنفانی

□ ۴.۲. ادبیات شیعی معاصر (با تأکید بر مضامین عاشورایی و عدالت‌خواهی)

○ ۵. تحولات زبانی و ساختاری

□ ۵.۱. پدیده واژه‌سازی (اشتقاق، نحت، اقتراض، تعریب)

□ ۵.۲. تأثیر زبان رسانه و ترجمه بر ساختار جمله

□ ۵.۳. کاربرد زبان عامیانه در ادبیات داستانی

مقدمه: سفری در تاریخ کلمه و اندیشه

این درس‌نامه، نه یک روایت تاریخی صرف، که یک کندوکاو تحلیلی در دیالکتیک شکوهمند «کلمه» و «تاریخ» در گستره تمدن عربی-اسلامی است. ما بر این باوریم که حافظه، هویت و وجدان هر تمدنی، در متن‌های ادبی آن رمزگذاری شده است و برای فهم عمیق روح یک فرهنگ، راهی جز رمزگشایی از این میراث مکتوب وجود ندارد. این مجموعه، با چنین رویکردی، شما را به سفری در دو شاهراه اصلی این تاریخ پرفراز و نشیب فرامی‌خواند: شاهراه جهان کلاسیک، که در آن، شالوده‌ها و کهن‌الگوها ساخته شد؛ و شاهراه جهان معاصر، که در آن، این سنت در مواجهه با بحران مدرنیته، خود را به چالشی بنیادین کشید و از نو آفرید.

در منزلگاه نخست، به سرچشمه‌های اصیل بازمی‌گردیم؛ به انرژی بدوی و قدرتمند **شعر جاهلی** که در آن، «شاعر» وجدان جمعی و «قصیده» عالی‌ترین تجلی هنری بود. با تحلیل شاهکارهای جاودانه «معلقات» و صدای یاغی «صعالبیک»، به کالبدشکافی نظام ارزشی آن دوران می‌پردازیم. سپس، شاهد آن لحظه عظیمی خواهیم بود که با نزول **قرآن کریم**، به مثابه «متن مؤسس»، پارادایم زبان و اندیشه برای همیشه دگرگون شد. در ادامه، خواهیم دید که چگونه در عصر اموی، این میراث نوپا با حافظه کهن جاهلی در هم آمیخت و در میدان نبردهای سیاسی، جریان‌های شعری متعددی چون **شعر شیعی** و **شعر خوارج** را پدید آورد و در عرصه اجتماعی، هنر **غزل** را به دو شاخه آرمان‌گرای «عذری» و لذت‌جوی «صریح» منشعب ساخت.

پس از گذر از شامگاه طولانی «عصر انحطاط»، به منزلگاه دوم، یعنی سپیده‌دم «نهضت»، گام می‌نهمیم. در اینجا، داستان بیداری جهان عرب را در مواجهه با «دیگری» مدرن روایت می‌کنیم و نقش حیاتی عواملی چون **چاپ، ترجمه و روزنامه‌نگاری** و پیشگامان روشنگری چون **طهطاوی و بستانی** را در شکل‌دهی به اندیشه جدید تحلیل می‌نماییم. سپس، وارد میدان نبردهای ادبی قرن بیستم می‌شویم: از تلاش **مکتب نئوکلاسیک** (البارودی و شوقی) برای بازسازی شکوه گذشته، تا انقلاب درونی **رمانتیک‌ها** (مکتب آپولو و آدباء المهجر) برای کشف «فردیت»، و سرانجام، انقلاب بنیادین **شعر نو** (السیاب و درویش) برای شکستن قالب‌ها و خلق زبانی نو برای بیان جهانی فروپاشیده. به موازات آن، تولد ژانرهای جدیدی چون **رمان** (هیكل و محفوظ)، **داستان کوتاه** (یوسف ادریس) و **نمایشنامه** (توفیق الحکیم) را به عنوان آینه تمام‌نمای جامعه مدرن و ظهور جریان‌های متعددی چون **ادبیات مقاومت** (کنفانی) را بررسی خواهیم کرد.

این مجموعه، برای پژوهشگر ادبیات عرب، بیش از یک درس‌نامه، یک جعبه‌ابزار تحلیلی است. هدف غایی، نه انباشت اطلاعات، که دستیابی به «بصیرت» است؛ بصیرتی برای درک منطق تحولات، کشف پیوندهای پنهان میان متن و زمینه، و توانایی خوانش انتقادی میراثی که همچنان زنده است و با ما سخن می‌گوید. این درس‌نامه، کلید ورود به این گفتگوی بزرگ و جاودانه است.

مقدمه‌ای بر ماهیت و روش‌شناسی تاریخ ادبیات

ورود به هر حوزه علمی، با تعریف دقیق موضوع، تبیین ماهیت و شناخت روش‌شناسی تحقیق در آن آغاز می‌گردد. رشته «تاریخ ادبیات» نیز از این قاعده مستثنی نیست. تسلط بر میانی نظری این حوزه، سنگ بنای هرگونه تحلیل، نقد و پژوهش عمیق در متون ادبی به شمار می‌رود. هدف این مبحث، ارائه چارچوبی منسجم برای درک چستی تاریخ ادبیات و شناخت ابزارهای علمی تحقیق در آن است تا زمینه برای تحلیل‌های مستدل و عالمانه فراهم آید.

درک تاریخ ادبیات به مثابه یک جریان سیال و پیوسته، که از سرچشمه‌های کهن آغاز شده و تحت تأثیر تحولات دینی، سیاسی و اجتماعی تطور یافته، این امکان را به پژوهشگر می‌دهد که هر اثر ادبی را نه پدیده‌ای منفرد، بلکه حلقه‌ای از یک زنجیره عظیم و به هم پیوسته ببیند. این دیدگاه، شرط لازم برای کشف روابط بینامتنی و درک منطقی تحولات ادبی در طول اعصار است.

بدنه اصلی: چستی و شیوه‌های پژوهش در تاریخ ادبیات

۱.۱.۱. تعریف تاریخ ادبیات: فراتر از یک گاه‌شمار

در تلقی اولیه، تاریخ ادبیات (History of Literature) ممکن است فهرستی از آثار، نویسندگان و رویدادهای تاریخی به نظر آید. حال آنکه در معنای دقیق و علمی، این رشته، دانش مطالعه و تحلیل سیر تحول و تطور پدیده‌های ادبی (اعم از آثار، مکاتب، جریان‌ها و انواع ادبی) در بستر تاریخی، فرهنگی و اجتماعی آن‌هاست.

بنابراین، تاریخ ادبیات از پاسخ به پرسش‌های اولیه نظیر «چه کسی، چه چیزی را، و در چه زمانی نوشت؟» فراتر رفته و به دنبال پاسخ به پرسش‌های بنیادین‌تری است:

- **علل و عوامل** پیدایش یک اثر یا یک جریان ادبی در یک مقطع تاریخی خاص چیست؟
- **کیفیت تأثیر و تأثر** شرایط اجتماعی، سیاسی و فکری بر متون ادبی چگونه بوده است؟
- یک اثر ادبی چه جایگاهی در سیر تطور یک نوع ادبی دارد و چه تأثیری بر آثار پس از خود نهاده و از کدام آثار پیشین متأثر بوده است؟

به این ترتیب، تاریخ ادبیات یک **روایتگری تحلیلی (Analytical Narrative)** است که در آن، مورخ ادبیات با بررسی اسناد و شواهد (متون ادبی) و تحلیل زمینه‌های تاریخی، به بازسازی و تبیین حیات فکری و ادبی یک فرهنگ می‌پردازد.

۱.۱.۲. روش‌شناسی تحقیق در تاریخ ادبیات

اعتبار یک پژوهش ادبی، در گرو استفاده از روش‌شناسی علمی و مدون است. این روش‌ها، ابزارهای نظام‌مند برای تحلیل متون و استنتاج‌های علمی به شمار می‌روند. در تاریخ ادبیات، از رویکردهای متعددی استفاده می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- ۱. المنهج التاريخي-البيوغرافي (روش تاریخی-زندگی نامه‌ای):
 - ماهیت: رویکردی کلاسیک که به بررسی ارتباط میان متن ادبی، زندگی مؤلف و رویدادهای تاریخی عصر او می‌پردازد. تحلیل اشعار سیاسی دوران اموی، بدون شناخت دقیق منازعات سیاسی و روابط شاعران با مراکز قدرت، ناقص خواهد بود.
- ۲. المنهج الموضوعی/النوعی (روش موضوعی/ژانری):
 - ماهیت: در این روش، یک موضوع (Theme) مشخص مانند «رثاء» یا یک نوع ادبی (Genre) مانند «مقامه» انتخاب شده و سیر تحول و تطور آن در ادوار مختلف تاریخی مطالعه و ردیابی می‌شود.
- ۳. المنهج التحليلی-النقدی (روش تحلیلی-انتقادی):
 - ماهیت: در این رویکرد، تمرکز اصلی بر خودِ متن (Text) و تحلیل عناصر درونی آن (ساختار، زبان، سبک، زیبایی‌شناسی) با استفاده از ابزارهای نقد ادبی است. هدف، صرفاً توصیف نیست، بلکه تحلیل، ارزش‌گذاری و داوری علمی در باب ارزش هنری اثر است.
- ۴. المنهج الاجتماعي (روش جامعه‌شناختی):
 - ماهیت: این رویکرد، ادبیات را بازتابی از ساختارها، تنش‌ها و تحولات اجتماعی و یا محصول آن می‌داند. در این نگاه، متن ادبی به مثابه یک سند اجتماعی مطالعه می‌شود که می‌توان از خلال آن به شناخت عمیق‌تری از جامعه دست یافت.

تعمیق بحث: تحول در رویکردهای تاریخ‌نگاری ادبی

تاریخ‌نگاری ادبی مدرن، از رویکردهای تک‌ساحتی و عمدتاً توصیفی که بر روش تاریخی-زندگی‌نامه‌ای متمرکز بودند، به سوی رویکردهای تحلیلی و بینارشته‌ای حرکت کرده است. پژوهشگر امروز، غالباً از ترکیبی از روش‌های فوق بهره می‌برد تا به تحلیلی چندبعدی، جامع و عمیق از پدیده‌های ادبی نائل آید.

مقدمات و کلیات

سرآغاز: بستر پیدایش متن؛ دیالکتیک انسان و محیط در جزیره العرب

ادبیات، به ویژه در مراحل تکوین خود، پدیده‌ای انتزاعی و منفک از بستر مادی حیات نیست؛ بلکه واکنشی مستقیم و هنرمندانه به محیط پیرامون است. برای فهم عمیق شعر جاهلی، که سنگ بنای ادبیات عربی به شمار می‌رود، درک محیط جغرافیایی، اجتماعی و سیاسی جزیره العرب یک ضرورت پژوهشی است. این محیط، صرفاً پس‌زمینه‌ای برای رویدادهای شعر نیست، بلکه خود یکی از شخصیت‌های اصلی آن است که جهان‌بینی شاعر را قوام بخشیده و واژگان، تصاویر و مضامین او را تعیین کرده است.

تحلیل این رابطه دیالکتیکی میان انسان و محیط، پژوهشگر را قادر می‌سازد تا از خوانش سطحی «توصیفات» عبور کرده و به لایه‌های عمیق‌تر معنایی راه یابد. در این دیدگاه، وصف یک شتر تیزرو، تنها توصیف یک حیوان نیست، بلکه تبلور نمادین مفاهیمی چون استقامت، بقا و عبور از سختی‌هاست. به همین ترتیب، ایستادن بر خرابه‌های یک دیار متروک، بیانی از جهان‌بینی مبتنی بر کوچ، فقدان و جدال با زمان است. این بخش، به کالبدشکافی این تأثیرات بنیادین می‌پردازد.

بدنه اصلی: محیط جغرافیایی، اجتماعی و سیاسی جزیره العرب

۱.۲.۱. تأثیر محیط جغرافیایی بر مضامین ادبی

محیط طبیعی جزیره العرب، با ویژگی‌هایی چون خشکی و قهر طبیعت، کمیابی آب و منابع، و گستره بیابان‌های پهناور (الصحراء)، تأثیری مستقیم و ژرف بر ذهنیت و به تبع آن، بر ادبیات انسان عرب داشته است. این تأثیر در مضامین زیر به وضوح قابل مشاهده است:

• وصف طبیعت و حیوانات (Description of Nature and Animals):

- **الصحراء (بیابان):** بیابان در شعر جاهلی، فضایی دوگانه است؛ از یک سو، صحنه‌ی جدال برای بقا، نماد سختی و مهلکه، و از سوی دیگر، مأمن و خلوتگاه شاعر و نماد آزادی و رهایی.
- **الجمال (شتر):** شتر، که از آن با عنوان «سفینه الصحراء» (کشتی بیابان) یاد می‌شود، محوری‌ترین حیوان در حیات عرب جاهلی و شعر اوست. توصیف دقیق و جزئی‌نگرانه از قدرت، سرعت و به ویژه صبر و تحمل شتر در شعر، در حقیقت فرافکنی و بازتاب آرمان‌های شاعر و قبیله‌ی اوست. شتر، ابزار عبور از مهلکه‌ها و نماد استقامت در برابر قهر طبیعت و مصائب روزگار (الدهر) است.
- **الفرس (اسب):** اسب، نماد عزت (Nobility)، شجاعت (Courage)، ثروت و جایگاه اجتماعی است و توصیف آن همواره با مضامین فخر و حماسه گره خورده است. اسب، همراه شاعر در جنگ‌ها (ایام العرب) و تجلی اشرافیت و قهرمانی اوست.

• الوقوف علی الأطلال (ایستادن بر خرابه‌های دیار):

- زندگی مبتنی بر کوچ‌نشینی (التنقل والترحال) که لازمه‌ی یافتن آب و چراگاه بود، منجر به شکل‌گیری یکی از پایدارترین سنت‌ها در ساختار قصیده عربی، یعنی «مقدمه طللی» شد. شاعر در آغاز قصیده، بر بقایای اردوگاه معشوقه که قبیله‌اش از آنجا کوچ کرده، می‌ایستد. این مضمون، صرفاً یک مقدمه عاشقانه نیست، بلکه بیانگر حس عمیق بی‌ثباتی حیات، گذرا بودن همه چیز، و اندوه ناشی از فقدان (Loss) است.

۱.۲.۲. تأثیر ساختار اجتماعی و سیاسی بر مضامین ادبی

ساختار اجتماعی جزیره العرب پیش از اسلام، مبتنی بر نظام قبیله‌ای بود و هویت فرد در هویت جمعی قبیله (Tribe) تعریف می‌شد. این ساختار، مضامین اصلی شعر آن دوران را شکل داده است:

• العصبية القبلية (همبستگی و تعصب قبیله‌ای):

- شاعر، «لسان القبيلة» (زبان گویای قبیله) و رسانه‌ی اصلی آن بود. وظیفه او دفاع از شرافت قبیله، ثبت افتخارات و تحقیر دشمنان بود. شعر در این بستر، کارکردی کاملاً اجتماعی و سیاسی داشت.

• اغراض و مضامین اصلی شعر:

- الفخر (افتخار): اصلی‌ترین مضمون شعر جاهلی، افتخار به شجاعت، کرم و بخشندگی، و تبار و اصل و نسب قبیله است.
- الهجاء (نکوهش و هجو): روی دیگر سکه فخر، هجو قبایل رقیب و برشمردن معایب و نقاط ضعف آنان بود که کارکردی هم‌تراز با یک جنگ روانی داشت.
- الحماسة (حماسه‌سرایی): توصیف رشادت‌های جنگی و ثبت وقایع جنگ‌های قبیله‌ای موسوم به «ایام العرب»، بخش بزرگی از ادبیات آن دوره را به خود اختصاص داده است.
- الكرم (کرم و بخشندگی): در محیطی که منابع حیاتی کمیاب بود، بخشندگی به یک ارزش متعالی و یکی از محورهای اصلی فخر قبیله‌ای تبدیل شد که در اشعار بزرگانی چون حاتم الطائی به اوج خود می‌رسد.

تعمیق بحث: محیط به مثابه متن؛ جهان‌بینی شاعر جاهلی

رابطه شاعر جاهلی با محیط پیرامون، رابطه‌ای صرفاً توصیفی نبود؛ بلکه رابطه‌ای وجودی و هرمنوتیکی بود. شاعر، طبیعت را نه فقط به عنوان یک ابژه، که به مثابه یک «متن» می‌خواند و آن را تفسیر می‌کرد. پدیده‌های طبیعی، ماده خام او برای ساخت استعاره‌ها و نمادهایی بودند که از طریق آنها به درک مفاهیم انتزاعی‌تری چون سرنوشت (الدهر)، مرگ، و حیات دست می‌یافت. به عبارت دیگر، جهان‌بینی (Worldview) شاعر جاهلی، به طور مستقیم از دل همین محیط خشک و خشن برآمده و در شعر او تبلور یافته است. درک این نکته، کلید رمزگشایی از بسیاری از اشعار به ظاهر ساده آن دوران است.

سرآغاز: شاعر در قبیله؛ از سخنگوی رسمی تا حافظه تاریخی

برای درک صحیح کارکرد و محتوای شعر جاهلی، ضروری است جایگاه شاعر از یک هنرمند فردی، به یک نهاد اجتماعی (Social Institution) بازتعریف شود. شاعر در ساختار قبیله‌ای، شخصیتی محوری و دارای وظایف تعریف‌شده‌ای بود که فراتر از ابراز احساسات شخصی، به نیازهای حیاتی جامعه خود پاسخ می‌داد. شعر او نه یک اثر هنری برای هنر، بلکه ابزاری کارآمد برای بقا، تفاخر و تثبیت هویت جمعی بود. تحلیل این نقش نهادینه، این حقیقت را آشکار می‌سازد که مضامین محوری شعر جاهلی، همچون فخر، حماسه و هجو، انتخاب‌هایی شخصی و حاصل ذوق فردی نبودند، بلکه کارکردهایی سیاسی و اجتماعی داشتند. این دیدگاه، شاعر را در جایگاه واقعی خود قرار می‌دهد: مورخ، روزنامه‌نگار، دیپلمات و حافظ میراث معنوی قبیله. فهم این جایگاه، پیش‌نیاز هرگونه تفسیر و تحلیل معتبر از شعر آن دوران است.

بدنه اصلی: ساختار قبیله و نقش شاعر در آن (زبان قبیله)

۱.۲.۳. ساختار قبیله و جایگاه نهادینه شاعر

همانگونه که اشاره شد، واحد بنیادین حیات اجتماعی، سیاسی و نظامی در جزیره العرب پیش از اسلام، قبیله (Tribe) بود. وفاداری به این واحد اجتماعی، که از آن به «العصبية» تعبیر می‌شود، عالی‌ترین فضیلت به شمار می‌رفت و هویت و امنیت فرد، تنها در پیوند با قبیله معنا می‌یافت. در چنین ساختاری، شاعر به عنوان یک رکن اساسی، مجموعه‌ای از وظایف حیاتی را بر عهده داشت.

- **لسان القبيلة (زبان گویای قبیله):** این کلیدی‌ترین و جامع‌ترین توصیف از نقش شاعر است. او سخنگوی رسمی و دیپلمات قبیله بود. کلام او در بیان مواضع، اعلان جنگ یا صلح، و در مذاکرات، به مثابه بیانیه‌های رسمی امروز تلقی می‌شد. شعر او رسانه‌ای بود که پیام قبیله را به گوش دیگران می‌رساند.
- **مورخ القبيلة (مورخ قبیله):** در یک فرهنگ عمدتاً شفاهی (Oral Culture) که فاقد نظام کتابت فراگیر بود، شعر مهم‌ترین ابزار برای ثبت و انتقال تاریخ بود. شاعر وظیفه داشت:
 - نسب‌نامه و تبار قبیله (النسب) را حفظ و تکرار کند.
 - وقایع جنگ‌های مهم (أیام العرب) و پیروزی‌ها را در قالب شعر جاودانه سازد.
 - یاد و خاطره قهرمانان و بزرگان قبیله را زنده نگاه دارد.
 - شعر او، آرشیو و حافظه جمعی (Collective Memory) قبیله بود.
- **المدافع عن شرف القبيلة (مدافع شرافت قبیله):** دفاع از عرض (Honor) و آبروی قبیله، از مهم‌ترین وظایف شاعر بود. هرگاه شاعری از قبیله رقیب، در قالب هجو (Invective) به شرافت قبیله‌ای حمله می‌کرد، این وظیفه شاعر بود که با شعری قوی‌تر و برنده‌تر به آن پاسخ دهد. پیروزی در این نبردهای شاعرانه، کمتر از پیروزی در میدان جنگ اهمیت نداشت.

• **أداة الإعلام والدعاية (ابزار رسانه و تبلیغات): شعر فخر (Boasting)**، کارکردی تبلیغاتی داشت. شاعر با برشمردن مفاخر قبیله (شجاعت، کرم، کثرت نفرات)، تصویری قدرتمند از آن به دیگر قبایل عرضه می‌کرد که در جذب متحدان و ترساندن دشمنان بسیار مؤثر بود. به همین دلیل، ظهور یک شاعر بزرگ در قبیله، رویدادی عظیم تلقی می‌شد. در منابع تاریخی آمده است که قبایل عرب، برای تبریک ظهور یک شاعر جدید به قبیله او می‌شتافتند، همان‌طور که برای تولد یک سوارکار شجاع یا کره‌ای اصیل جشن می‌گرفتند. این نشان می‌دهد که شاعر، یک سرمایه راهبردی برای قبیله محسوب می‌شد.

تعمیق بحث: شعر به مثابه «فعل»؛ قدرت کلام در فرهنگ شفاهی برای درک اهمیت شاعر، باید از نگرش مدرن به «کلمه» به عنوان ابزار «توصیف» واقعیت، فاصله گرفت. در فرهنگ شفاهی جاهلی، کلام و به ویژه شعر، دارای قدرتی ابداعی و کنشی (Performative) بود. باور بر این بود که کلمه، تنها واقعیت را بازتاب نمی‌دهد، بلکه می‌تواند آن را خلق کند یا بر آن تأثیر بگذارد. هجو شاعر، صرفاً بدگویی نبود؛ بلکه «لعن» و «نفرتی» بود که می‌توانست اثر واقعی و ملموس بر فرد یا قبیله‌ی مهجو داشته باشد. مدح او نیز می‌توانست حقیقتاً جایگاه و شأن یک فرد را ارتقا بخشد. بنابراین، شعر یک «فعل» (Action) و یک «رویداد» (Event) بود، نه صرفاً گزارشی از آن. این قدرت کنش‌گرایانه کلام، دلیل اصلی جایگاه رفیع و در عین حال خطیر شاعر در جامعه آن روز بود.

سرآغاز: زلزله در سنت ادبی؛ طه حسین و طرح مسئله اصالت شعر جاهلی

ورود به بحث «قضیه الانتحال» به مثابه ورود به کانون یک زلزله فکری است که در اوایل قرن بیستم، بنیان‌های معرفتی سنت ادبی عرب را به لرزه درآورد. این مسئله، صرفاً یک مناظره تاریخی درباره صحت یا سقم چند بیت شعر نیست، بلکه یک بحران روش‌شناختی است که اصل و اساس **کورپوس** را که تاریخ ادبیات کلاسیک بر آن بنا شده، مورد پرسش قرار می‌دهد.

اهمیت راهبردی این مبحث در آن است که پژوهشگر را از یک پذیرنده منفعل سنت، به یک پرسشگر و محقق نقاد بدل می‌کند. پرداختن به دلایل شکاکان، به ویژه طه حسین، به معنای نفی کامل میراث جاهلی نیست، بلکه به معنای لزوم بازخوانی این میراث با نگاهی انتقادی و مسلح به ابزارهای تحقیق مدرن است. فهم دقیق این جدال، مقدمه‌ای ضروری برای هرگونه پژوهش معتبر در حوزه ادبیات جاهلی و اسلامی است، زیرا به ما می‌آموزد که پیش از تحلیل هر متنی، ابتدا باید از اصالت آن و وثاقت منابعش اطمینان حاصل کنیم.

بدنه اصلی: قضیه الانتحال (مسئله اصالت شعر جاهلی)

۱.۳.۱. دلایل شکاکان و نظریه طه حسین

«قضیه الانتحال» به نظریه‌ای اطلاق می‌شود که بر اساس آن، بخش اعظم اشعاری که به عنوان «شعر جاهلی» به دست ما رسیده، اصیل نبوده و در دوران اسلامی، به ویژه در عصر اموی و عباسی، جعل (انتحال) شده و به شاعران پیش از اسلام نسبت داده شده است.

هرچند تردیدهای پراکنده در باب اصالت برخی اشعار، پیش از آن نیز در میان قدمایی چون ابن سلام الجمحی وجود داشت، اما این طه حسین، ادیب و متفکر برجسته مصری بود که در کتاب جنجالی خود با عنوان «فی الشعر الجاهلی» (۱۹۲۶ م)، برای نخستین بار این شک را به یک نظریه منسجم و روشمند تبدیل کرد. استدلال‌های اصلی او که پایه‌های این نظریه را تشکیل می‌دهند، به شرح زیر است:

• ۱. دلیل دینی:

○ قرآن کریم تصویر روشنی از حیات دینی اعراب جاهلی، مبتنی بر شرک، بت‌پرستی و عقاید خرافی ارائه می‌دهد. با این حال، در دیوان عظیم شعر جاهلی که در دست است، تقریباً هیچ انعکاس زنده‌ای از این حیات وثنی (Paganism) دیده نمی‌شود. نام بت‌ها، جزئیات مناسک و قربانی‌ها، و اسطوره‌های دینی آنان در این اشعار غایب است. به عقیده طه حسین، این شعر بیش از حد رنگ و بوی توحیدی و اسلامی دارد و با جامعه‌ای که قرآن توصیف می‌کند، بیگانه است. این خلاء، نشان می‌دهد که شعر مذکور نمی‌تواند محصول آن جامعه باشد.

• ۲. دلیل لغوی:

○ قرآن به «لسان عربی مبین» نازل شده و زبان قبایل مختلف عرب پیش از اسلام، دارای لهجه‌ها (Dialects) و تفاوت‌های آشکاری بوده است. اما شعر جاهلی موجود، به نحوی شگفت‌آور از نظر زبانی یکدست و فاقد تفاوت‌های لهجه‌ای چشمگیر است. شعری که به شاعری از یمن نسبت داده شده، از نظر زبانی تفاوت چندانی با شعر شاعری از حجاز ندارد. این یکدستی زبانی مشکوک است و این گمان را تقویت می‌کند که این اشعار بعدها توسط راویان و نحوین قرون اولیه اسلامی و بر اساس زبان قریش (زبان قرآن) ساخته و پرداخته شده‌اند.

• ۳. دلیل سیاسی-اجتماعی:

○ با ظهور اسلام، رقابت‌ها و تعصبات قبیله‌ای (العصبیة) نه تنها از میان نرفت، بلکه در بستر جدید خلافت اسلامی شدت یافت. در عصر اموی، هر قبیله و هر حزب سیاسی (مانند شیعیان، خوارج، زبیریان و امویان) می‌کوشید تا با جعل شعر و انتساب آن به شاعران بزرگ جاهلی از قبیله خود، برای خویش پیشینه‌ای درخشان از شجاعت، کرم و شرافت بتراشد. این اشعار جعلی، ابزار تبلیغاتی مؤثری برای اثبات برتری سیاسی و اجتماعی در منازعات آن روزگار بود.

• ۴. دلیل روایی (نقد سند):

○ شعر جاهلی برای بیش از یک قرن به صورت شفاهی نقل می‌شد تا آنکه در اواخر عصر اموی و اوایل عصر عباسی به تدریج مکتوب شد. راویان اصلی این اشعار، شخصیت‌هایی چون حماد الراویة و خلف الأحمر بودند که در منابع همان دوره نیز به دروغ‌گویی، حافظه ضعیف و به ویژه جعل و دست بردن در اشعار (الانتحال) متهم و مشهور

بوده‌اند. از این رو، سندیت و وثاقت روایاتی که از چنین اشخاصی به ما رسیده، به شدت زیر سؤال است.

تعمیق بحث: بحران در معرفت‌شناسی ادبی؛ از «یقین» تا «شک روشمند»
 اهمیت کار طه حسین، فراتر از اثبات یا رد چند ادعا، در وارد کردن «شک روشمند» (Methodological Doubt)، ملهم از فلسفه دکارت، به حوزه مطالعات سنتی عربی-اسلامی بود. او اصرار داشت که میراث ادبی، که تا آن زمان با نوعی «یقین» و تقدس پذیرفته می‌شد، باید مانند هر پدیده تاریخی دیگری، تحت تیغ نقد علمی و بررسی عقلانی قرار گیرد. بنابراین، «قضیه الانتحال» در هسته خود، یک بحران معرفت‌شناختی (Epistemological Crisis) و تقابل میان دو رویکرد بود: رویکرد سنتی مبتنی بر «پذیرش و نقل» و رویکرد مدرن مبتنی بر «نقد و تحلیل». این نظریه، پژوهشگران را وادار کرد تا در وثاقت کل زنجیره روایت کلاسیک بازنگری کنند و برای هرگونه پذیرش، به دنبال دلیل و برهان باشند.

سرآغاز: دفاع از سنت؛ نقد نظریه انتحال و تلاش برای بازسازی وثاقت

نظریه رادیکال طه حسین، موجی از مخالفت را در میان ادبا و متفکران جهان عرب برانگیخت و بسیاری از بزرگان علم را به دفاع از اصالت سنت ادبی واداشت. این دفاع، صرفاً واکنشی متعصبانه نبود، بلکه تلاشی علمی برای نقد متقابل استدلال‌های شکاکان و ارائه شواهد و براهینی در جهت اثبات وثاقت (Authenticity) بخش بزرگی از میراث جاهلی بود.

بررسی این پاسخ‌ها از آن جهت ضروری است که از شکل‌گیری یک دیدگاه یک‌جانبه و تقلیل‌گرایانه جلوگیری می‌کند. این بخش نشان می‌دهد که مسئله اصالت شعر جاهلی، موضوعی پیچیده و چندلایه است که پاسخ‌های ساده و قطعی را برنمی‌تابد. آشنایی با استدلال‌های مدافعان، پژوهشگر را به ابزاری مجهز می‌کند تا بتواند قوت و ضعف هر دو سوی این مناظره بزرگ را بسنجد و به قضاوتی عالمانه و مبتنی بر توازن دست یابد.

بدنه اصلی: پاسخ‌ها و نقدهای وارد بر نظریه انتحال

پس از انتشار کتاب «فی الشعر الجاهلی»، شخصیت‌های برجسته‌ای چون **مصطفی صادق الرافعی**، **محمد الخضر حسین**، و بعدها پژوهشگران متأخری چون **ناصرالدین الأسد**، به صورت نظام‌مند به نقد دیدگاه‌های طه حسین پرداختند. محورهای اصلی پاسخ‌های ایشان را می‌توان در چهارچوب زیر خلاصه کرد:

• ۱. پاسخ به دلیل دینی:

- ادعای خلو شعر جاهلی از عقاید وثنی، یک مبالغه است. شواهد متعددی از جمله قسم خوردن به بت‌ها (مانند لات و عزی)، اشاره به مفاهیمی چون «هاتف» و «کاهن»، و مهم‌تر از همه، سیطره جهان‌بینی مبتنی بر «الدهر» (روزگار) به جای خدای واحد، همگی بازتابی از فضای فکری پیش از اسلام هستند.

- کارکرد اصلی شعر، چنانکه پیشتر ذکر شد، اجتماعی و سیاسی بود، نه دینی. شاعر سخنگوی قبیله بود، نه کاهن معبد. لذا طبیعی است که مضامین دینی در آن حضوری کمرنگ‌تر از مضامین حماسی و افتخارات قبیله‌ای داشته باشد.
- این احتمال قوی وجود دارد که بخش بزرگی از اشعار با مضامین آشکار شرک‌آمیز، پس از استقرار اسلام و به دلیل مغایرت با ارزش‌های توحیدی، به تدریج از حافظه‌ها و دیوان‌ها پاک شده باشد. بنابراین، آنچه در دست است، یک **کورپوس پالایش‌شده** است، نه لزوماً یک کورپوس مجعول.

• ۲. پاسخ به دلیل لغوی:

- یکدستی زبان شعر جاهلی، مطلق نیست و پژوهش‌های دقیق لغوی، وجود تفاوت‌های لهجه‌ای و واژگان خاص قبایل (الشوارد اللغویة) را نشان می‌دهد.
- مهم‌ترین پاسخ به این دلیل، طرح نظریه وجود یک **زبان ادبی مشترک (Literary Koine)** پیش از اسلام است. به این معنا که شاعران قبایل مختلف، در هنگام سرودن شعر، از لهجه‌های محلی خود فراتر رفته و از یک زبان معیار ادبی فرامنطقه‌ای استفاده می‌کردند که برای همگان قابل فهم بود. این پدیده، مشابه وجود زبان معیار در بسیاری از فرهنگ‌های دیگر است و یکدستی نسبی زبان شعر را به خوبی توجیه می‌کند.

• ۳. پاسخ به دلیل سیاسی-اجتماعی:

- هیچ‌کس منکر وقوع جعل و انتحال در شعر عربی نیست. اما وجود موارد جعل، دلیل بر نفی اصالت کل مجموعه نیست؛ همان‌طور که وجود چند اسکناس تقلبی، کل نظام پولی یک کشور را بی‌اعتبار نمی‌کند.
- خود قدمای اسلامی، مانند **ابن سلام الجمعی** در کتاب «طبقات فحول الشعراء»، به پدیده انتحال آگاه بوده و تلاش کرده‌اند تا با ارائه معیارهایی، شعر سره را از ناسره جدا کنند. این خود نشان‌دهنده وجود یک جریان نقد درونی در سنت است.

• ۴. پاسخ به دلیل روایی (نقد سند):

- متهم کردن تمامی راویان به جعل و دروغ، قضاوتی ناعادلانه و غیرعلمی است. در کنار راویان متهمی چون حماد، راویان موثق و دقیقی نیز وجود داشته‌اند که برای حفظ و نقل صحیح اشعار می‌کوشیدند.
- این نقد، قدرت شگفت‌انگیز **حافظه شفاهی** اعراب را نادیده می‌گیرد. شعر برای عرب، کالایی گران‌بها و بخشی از هویت او بود. اشعار مهم به صورت جمعی و سینه‌به‌سینه نقل می‌شد و این **نقل جمعی (Collective Transmission)**، خود به مثابه یک سازوکار نظارتی عمل می‌کرد و امکان جعل گسترده و موفقیت‌آمیز را بسیار کاهش می‌داد.

تعمیق بحث: راه میانه؛ وثاقت نسبی و ضرورت نقد متن امروزه، دیدگاه غالب در میان محققان برجسته، نه پذیرش مطلق و بدون نقد کل میراث جاهلی است و نه رد کامل آن به پیروی از طه حسین. رویکرد معتدل و علمی، «راه میانه» را برمی‌گزیند. این دیدگاه که برجسته‌ترین نماینده آن ناصرالدین الأسد در کتاب بنیادین خود «مصادر الشعر الجاهلی و قیمتها التاریخیه» است، چنین استدلال می‌کند:

۱. انتحال یک واقعیت تاریخی است، اما حجم آن به آن اندازه‌ای که طه حسین ادعا می‌کرد، نیست.
۲. یک پیکره اصلی و قابل توجه از شعر جاهلی، اصیل و قابل اعتماد است.
۳. وظیفه پژوهشگر مدرن، رد یا قبول فله‌ای این کورپوس نیست؛ بلکه روی آوردن به «نقد متن» (Textual Criticism) است. یعنی هر شعر، هر قصیده و حتی هر بیت باید به صورت جداگانه و با معیارهای دقیق زبان‌شناختی، تاریخی و سبکی تحلیل شود تا درجه احتمال اصالت آن مشخص گردد. بنابراین، کانون بحث از «حکم کلی» به «تحلیل مورد به مورد» منتقل می‌شود.

بدنه اصلی: جایگاه و پیامدهای بحث انتحال در تاریخ‌نگاری ادبی

طرح «قضیه الانتحال» و جدال‌های متعاقب آن، صرف‌نظر از نتیجه نهایی درباره حجم اشعار مجعول، پیامدهای ساختاری و روش‌شناختی عمیقی بر رشته تاریخ ادبیات و حوزه‌های هم‌جوار آن داشت که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- ۱. گذار از سنت‌گرایی به رویکرد انتقادی: مهم‌ترین دستاورد این بحث، درهم شکستن هاله تقدس و «یقین مطلق» پیرامون میراث روایی کلاسیک بود. این مناظره، اصل «نقد و تردید روشمند» را به عنوان یک ابزار مشروع و ضروری، وارد حوزه مطالعات ادبی کرد. پس از آن، دیگر نمی‌شد به سادگی و بدون ارائه برهان، به هر آنچه در کتب قدمایی آمده است، استناد کرد. این امر، سرآغاز گذار از یک رویکرد عمدتاً توصیفی و نقلی به یک رویکرد تحلیلی و انتقادی بود.
- ۲. رونق مطالعات سندی و نقد المصادر: این بحث، توجه پژوهشگران را از «متن» به «سند متن» معطوف کرد. وثاقت راویان، شیوه‌های نقل، و فرآیند گذار از فرهنگ شفاهی به فرهنگ کتبی، خود به یک حوزه مطالعاتی مستقل و پررونق تبدیل شد. آثار گرانسنگی در زمینه «نقد المصادر» (Source Criticism)، مانند کتاب «مصادر الشعر الجاهلی» ناصرالدین الأسد، مستقیماً محصول این تغییر پارادایم بودند که در آن، پیش از پذیرش یک روایت، ابتدا خود منبع و راوی آن به دقت ارزیابی می‌شوند.
- ۳. شکل‌گیری نگرش «نسبی» به اصالت: این مناظره، تاریخ‌نگاری ادبی را از موضع‌گیری‌های دوقطبی (اصالت مطلق در برابر جعل مطلق) دور کرد و به سمت یک دیدگاه نسبی‌گرایانه و طیفی سوق داد. امروزه، محققان با طیفی از اصالت روبرو هستند: برخی اشعار با درجه احتمال بالا اصیل، برخی با قطعیت مجعول، و بسیاری در ناحیه‌ای خاکستری قرار دارند. این نگاه، به واقعیت پیچیده تاریخی نزدیک‌تر و از نظر علمی، صادقانه‌تر است.

- ۴. **تعمیق مطالعات زبان‌شناختی و سبکی:** نیاز به داوری درباره اصالت متون، پژوهشگران را ناگزیر از توسعه ابزارهای دقیق‌تر در حوزه «نقد متن» (Textual Criticism) کرد. مطالعات تطبیقی در زمینه سبک‌شناسی (Stylistics) برای تمایز میان سبک شاعران مختلف، و تحلیل‌های دقیق زبان‌شناختی برای کشف واژگان یا ساختارهای ناهماهنگ با دوره جاهلی (Anachronism)، عمق و گستره بیشتری یافت.
 - ۵. **گسترش دامنه بحث به دیگر حوزه‌های علوم اسلامی:** زلزله‌ای که نظریه انتقال در حوزه ادبیات ایجاد کرد، پس‌لرزه‌های آن به سایر رشته‌های علوم اسلامی که بر پایه «روایت» استوار بودند نیز رسید. حوزه‌هایی چون **علم الحدیث، سیره نبوی و تاریخ صدر اسلام**، با الهام از روش‌های نقد ادبی، شاهد تلاش‌های مشابهی برای بازنگری انتقادی در منابع و روایات خود بودند.
- جمع‌بندی: دستاوردی ماندگار؛ تولد پژوهشگر مدرن در نهایت، می‌توان گفت بزرگ‌ترین میراث «قضیه انتقال»، دگرگونی در هویت خود محقق بود.** پژوهشگر ادبیات عرب، از جایگاه «وارث» و «شارح» یک سنت تغییرناپذیر، به جایگاه «محقق» و «ناقدی» ارتقا یافت که دانش را نه به صورت آماده، بلکه از طریق پرسشگری، تحلیل و سنجش انتقادی شواهد، «تولید» می‌کند. حتی اگر امروزه بسیاری از نتایج قطعی طه حسین مورد تردید باشد، پرسش بنیادین و چالشی که او مطرح کرد، برای همیشه چهره این رشته علمی را دگرگون ساخت و آن را به سوی بلوغ و پویایی سوق داد.

آزمون سنجش عمق یادگیری: مقدمات و کلیات تاریخ ادبیات کلاسیک

۱. کدام گزینه به بهترین شکل، تفاوت بنیادین میان رویکرد مدرن به تاریخ ادبیات و رویکرد سنتی را توصیف می‌کند؟

- الف) رویکرد مدرن بر زندگی‌نامه شاعران تمرکز دارد، در حالی که رویکرد سنتی به تحلیل متون می‌پردازد.
- ب) رویکرد مدرن، ادبیات را پدیده‌ای مستقل و صرفاً هنری می‌داند، اما رویکرد سنتی آن را به تاریخ گره می‌زند.
- ج) رویکرد مدرن از یک نگاه توصیفی و نقلی به سمت یک نگاه تحلیلی و انتقادی حرکت کرده است.
- د) رویکرد مدرن به دنبال کشف اشعار ناشناخته است، در حالی که رویکرد سنتی به شرح آثار مشهور می‌پردازد.

پاسخنامه تشریحی سوال ۱

- **گزینه صحیح: ج**
- **تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح:** این گزینه دقیقاً لب مطلب و جان کلام تحول در تاریخ‌نگاری ادبی را بیان می‌کند. تاریخ‌نگاری سنتی عمدتاً به نقل روایات، ثبت زندگی‌نامه‌ها و توصیف آثار می‌پرداخت. اما تاریخ‌نگاری مدرن، با تأثیرپذیری از علوم انسانی، به دنبال تحلیل چرایی و چگونگی پیدایش آثار، نقد متون و بررسی ارتباط پدیده‌های ادبی با ساختارهای اجتماعی و فکری است. این گذار از «توصیف» به «تحلیل»، کلیدی‌ترین تفاوت است.
- **تحلیل گزینه‌های انحرافی:**
 - گزینه الف) دقیقاً برعکس واقعیت است. رویکرد سنتی (به ویژه المنهج التاريخی-البيوغرافی) تأکید بیشتری بر زندگی‌نامه داشت.
 - گزینه ب) نیز معکوس است. این رویکردهای مدرن مانند «نقد نو» بودند که بر استقلال متن تأکید داشتند، اما تاریخ‌نگاری مدرن ادبیات، اتفاقاً به دنبال درک ارتباط عمیق ادبیات با بسترهای گوناگون است.
 - گزینه د) یک تفاوت فرعی و غیردقیق است. هر دو رویکرد ممکن است به آثار مشهور یا ناشناخته بپردازند؛ این، معیار تفاوت بنیادین آن‌ها نیست.

۲. «الوقوف علی الأطلال» در قصیده جاهلی، بیش از هر چیز، بازتاب کدام ویژگی محیطی و اجتماعی است؟

- الف) کمبود منابع آب و درگیری دائمی قبایل بر سر آن.
- ب) زندگی مبتنی بر کوچ‌نشینی و عدم استقرار دائمی.
- ج) ترس از حیوانات وحشی و نیاز به برپایی اردوگاه‌های موقت.
- د) اهمیت روابط خانوادگی و احترام به نیاکان.

پاسخنامه تشریحی سوال ۲

- **گزینه صحیح: ب**

- **تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح:** «ایستادن بر خرابه‌های دیار معشوقه» مستقیماً محصول سبک زندگی کوچ‌نشینی (الترحال) است. قبایل به صورت دائمی در یک مکان ساکن نبودند و برای یافتن آب و چراگاه، مدام در حال کوچ بودند. این جابجایی دائمی، مفهوم «فقدان» و «جدایی» را به بخشی جدایی‌ناپذیر از تجربه زیسته عرب تبدیل کرده بود و در مقدمه طللی قصیده، تلبور هنری می‌یافت.

• **تحلیل گزینه‌های انحرافی:**

- گزینه (الف) هرچند یکی از دلایل کوچ‌نشینی بود، اما علت مستقیم شکل‌گیری مضمون طلل نیست. علت مستقیم، خود «فعل کوچ کردن» است.
- گزینه (ج) یک مسئله جانبی است و مضمون اصلی و فراگیر طلل را توضیح نمی‌دهد.
- گزینه (د) مفهومی کلی است و ارتباط مستقیمی با ایستادن بر بقایای یک اردوگاه متروک و بیان حسرت ندارد.

۳. توصیف دقیق و اغراق‌آمیز از قدرت و استقامت «شتر» در شعر جاهلی، عمدتاً کارکردی...

- الف) جانورشناسانه و برای نمایش دانش شاعر از حیوانات دارد.
- ب) نمادین و برای فرافکنی و بازتاب قدرت و استقامت خود شاعر دارد.
- ج) اقتصادی و برای نشان دادن ثروت و دارایی‌های قبیله دارد.
- د) دینی و برای اشاره به تقدس شتر در عقاید اعراب جاهلی دارد.

پاسخنامه تشریحی سوال ۳

• **گزینه صحیح: ب**

- **تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح:** در تحلیل ادبی، توصیف طبیعت یا حیوانات به ندرت صرفاً یک توصیف عینی است. شاعر جاهلی با توصیف جزئیات بدن شتر و توانایی آن در بیمودن بیابان‌های بی‌آب و علف، در حقیقت در حال توصیف و ستایش توانایی و اراده خودش برای غلبه بر سختی‌ها و رسیدن به هدف است. شتر به مثابه «همزاد» یا «جانشین» شاعر در این سفر پرخطر عمل می‌کند و یک کارکرد نمادین (Symbolic) دارد.

• **تحلیل گزینه‌های انحرافی:**

- گزینه (الف) نگاهی بسیار سطحی است. هدف شاعر، ارائه یک گزارش علمی نیست، بلکه آفرینش هنری است.
- گزینه (ج) هرچند شتر بخشی از ثروت بود، اما تمرکز شعر بر «توانایی و استقامت» آن است، نه «تعداد» آن. این تمرکز، کارکرد نمادین را برجسته‌تر می‌کند.
- گزینه (د) هیچ سند معتبری مبنی بر تقدس دینی شتر در آن دوره وجود ندارد. شتر به دلیل کارایی و اهمیت حیاتی‌اش ارزشمند بود، نه به دلایل دینی.

۴. کدام یک از نقش‌های زیر، به بهترین شکل جایگاه شاعر را به عنوان «لسان القبيلة» تبیین می‌کند؟
- الف) ثبت وقایع تاریخی و حفظ انساب.
 - ب) سرودن مرثیه برای کشتگان جنگ.
 - ج) بیان مواضع رسمی و دفاع از شرافت قبیله.
 - د) سرودن اشعار حکیمانه و پندآموز.

پاسخنامه تشریحی سوال ۴

- گزینه صحیح: ج
- تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح: اصطلاح «لسان القبيلة» دقیقاً به معنای «زبان» یا «سخنگوی» قبیله است. این نقش، در وهله اول یک نقش سیاسی و دیپلماتیک است. شاعر از طریق شعر خود، موضع قبیله را در برابر دوستان و دشمنان اعلام می‌کرد، به هجوهای قبایل دیگر پاسخ می‌داد و از شرافت و آبروی جمعی دفاع می‌نمود. این گزینه، هسته اصلی این مفهوم را در بر می‌گیرد.
- تحلیل گزینه‌های انحرافی:
 - گزینه (الف) به نقش «مورخ قبیله» اشاره دارد.
 - گزینه (ب) بخشی از وظایف شاعر است اما تمام مفهوم «لسان القبيلة» را پوشش نمی‌دهد.
 - گزینه (د) به نقش حکیمانه شاعر اشاره دارد. هر سه گزینه (الف، ب، د) صحیح هستند اما زیرمجموعه نقش کلی تر و سیاسی-اجتماعی «سخنگو بودن» قرار می‌گیرند که در گزینه (ج) آمده است.

۵. طرح «قضیه الانتحال» توسط طه حسین، بیش از هر چیز، کدام حوزه مطالعاتی را به چالش کشید و متحول کرد؟

- الف) زبان‌شناسی عربی و مطالعه لهجه‌ها.
- ب) نقد ادبی و تحلیل زیبایی‌شناختی شعر.
- ج) تاریخ سیاسی صدر اسلام و فتوحات.
- د) معرفت‌شناسی تاریخی و وثاقت منابع روایی.

پاسخنامه تشریحی سوال ۵

- گزینه صحیح: د
- تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح: هسته اصلی چالش طه حسین، یک چالش معرفت‌شناختی (Epistemological) بود. او این پرسش بنیادین را مطرح کرد: «ما از کجا می‌دانیم که این متون صحیح هستند؟» این پرسش، مستقیماً وثاقت و اعتبار کل زنجیره روایت شفاهی و منابع مکتوب اولیه را هدف قرار داد. بنابراین، این بحث بیش از هر چیز، یک بحران در «روش شناخت» و «اعتبارسنجی منابع تاریخی» بود.

• تحلیل گزینه‌های انحرافی:

- گزینه (الف) و (ب) ابزارهایی بودند که در این بحث به کار گرفته شدند، اما خودِ موضوع اصلی بحث نبودند.
- گزینه (ج) هرچند شعر جاهلی به عنوان منبعی برای تاریخ آن دوره استفاده می‌شود، اما چالش طه حسین مستقیماً متوجه «متن ادبی» بود، نه «رویدادهای تاریخی».

۶. بر اساس استدلال «دینی» طه حسین، مهم‌ترین دلیل بر عدم اصالت شعر جاهلی چیست؟

- (الف) وجود مفاهیم توحیدی و اسلامی در شعر منسوب به دوران شرک.
- (ب) سکوت و غیبت چشمگیر جلوه‌های زندگی و ثنی و شرک‌آمیز در این اشعار.
- (ج) تناقض روایات شعری با آیات قرآن در توصیف وقایع تاریخی.
- (د) استفاده شاعران از واژگانی که برای اولین بار در قرآن به کار رفته است.

پاسخنامه تشریحی سوال ۶

• گزینه صحیح: ب

- تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح: نکته کلیدی در استدلال دینی طه حسین، یک دلیل سلبی است، نه ایجابی. او نمی‌گوید «چون در شعر خداپرستی هست پس جعلی است»، بلکه می‌گوید «چون در شعر، اثری از آن بت‌پرستی و شرک غلیظی که قرآن توصیف می‌کند نیست، پس این شعر نمی‌تواند محصول آن جامعه باشد». این «خلأ و غیبت» موضوع اصلی استدلال اوست.

• تحلیل گزینه‌های انحرافی:

- گزینه (الف) بخشی از نتیجه‌گیری استدلال است، اما خود دلیل اصلی نیست. دلیل اصلی، آن خلأ است.
- گزینه (ج) یک موضوع تاریخی است و به استدلال «دینی» که متمرکز بر عقاید و باورهاست، مربوط نمی‌شود.
- گزینه (د) به استدلال «لغوی» طه حسین مربوط می‌شود، نه استدلال دینی.

۷. مدافعان اصالت شعر جاهلی، یکدستی نسبی زبان شعر را چگونه توجیه می‌کنند؟

- (الف) با رد کامل وجود لهجه‌های مختلف در عربستان پیش از اسلام.
- (ب) با طرح نظریه وجود یک زبان ادبی مشترک و معیار (Koine).
- (ج) با استناد به اینکه تمام شاعران بزرگ از قبیله قریش بوده‌اند.
- (د) با متهم کردن راویان به یکسان‌سازی تمام اشعار در دوران تدوین.

پاسخنامه تشریحی سوال ۷

• گزینه صحیح: ب

- **تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح:** این مهم‌ترین و علمی‌ترین پاسخی است که به استدلال لغوی طه حسین داده شده است. نظریه «زبان ادبی مشترک» معتقد است که شاعران در هنگام سرایش شعر، از لهجه محلی خود فاصله گرفته و از یک زبان ادبی معیار و فرامنطقه‌ای استفاده می‌کردند که محصول تعامل فرهنگی قبایل بوده و برای همگان قابل فهم بوده است. این پدیده، یکدستی نسبی زبان شعر را بدون نفی وجود لهجه‌های محلی، به خوبی توجیه می‌کند.
- **تحلیل گزینه‌های انحرافی:**
 - گزینه (الف) یک ادعای غیرتاریخی و نادرست است. وجود لهجه‌ها قطعی بوده است.
 - گزینه (ج) نیز ادعایی کاملاً نادرست است؛ شاعران بزرگ از قبایل بسیار متنوعی برخاسته بودند.
 - گزینه (د) استدلال طه حسین و شکاکان است، نه پاسخ مدافعان.

۸. کدام گزینه، به بهترین نحو، نقش «العصبية» را در تولید شعر جاهلی نشان می‌دهد؟
 الف) العصبية باعث می‌شد شاعران صرفاً در مدح قبیله خود شعر بگویند.
 ب) العصبية، شعر را به ابزاری برای تفاخر قبیله‌ای و هجو رقبا تبدیل کرده بود.
 ج) العصبية مانع از آن می‌شد که شاعران به موضوعات عاشقانه و شخصی بپردازند.
 د) العصبية موجب می‌شد که شعر تنها به صورت شفاهی و درون قبیله نقل شود.

پاسخنامه تشریحی سوال ۸

- **گزینه صحیح: ب**
- **تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح: العصبية** یا همبستگی و تعصب قبیله‌ای، موتور محرک اصلی بخش بزرگی از تولیدات شعری بود. هویت فرد در قبیله حل شده بود و وظیفه شاعر، دفاع از این هویت جمعی بود. این دفاع، خود را در دو ژانر اصلی نشان می‌داد: **الفخر (Boasting)** برای بالا بردن شأن قبیله خود، و **الهجاء (Invective)** برای تحقیر و پایین آوردن شأن قبایل رقیب. این گزینه به طور مستقیم به این کارکرد دوگانه اشاره دارد.
- **تحلیل گزینه‌های انحرافی:**
 - گزینه (الف) ناقص است، زیرا هجو قبایل دیگر نیز بخش مهمی از شعر بود.
 - گزینه (ج) نادرست است. وجود مقدمه‌های طللی و غزلیات فراوان نشان می‌دهد که شاعران به موضوعات شخصی نیز می‌پرداختند.
 - گزینه (د) نادرست است. اتفاقاً به دلیل همین عصبیت و تفاخر، قبایل بسیار علاقه‌مند بودند که شعرشان در همه جا پخش شود.

۹. کتاب «مصادر الشعر الجاهلی و قیمتها التاريخية» اثر ناصرالدین الأسد، نماینده کدام رویکرد در بحث انتحال است؟

الف) رویکردی کاملاً سنتی و در رد مطلق نظریه طه حسین.

ب) رویکردی شکاکانه و در تأیید کامل نظریه طه حسین.

ج) رویکردی جامعه‌شناختی و تحلیل شعر بر اساس ساختار طبقاتی.

د) رویکرد «راه میانه» مبتنی بر نقد منابع و پذیرش وثاقت نسبی.

پاسخنامه تشریحی سوال ۹

• گزینه صحیح: د

• **تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح:** کتاب دکتر ناصرالدین الأسد یک نقطه عطف در این بحث به شمار می‌رود. او نه مانند سنت‌گرایان افراطی، کل نظریه انتحال را رد کرد و نه مانند طه حسین، کل کورپوس را زیر سؤال برد. او با روشی علمی و دقیق به سراغ منابع (المصادر) رفت و با بررسی موشکافانه راویان و شیوه‌های نقل، نشان داد که با وجود وقوع انتحال، یک بخش بزرگ و قابل اعتماد از شعر جاهلی اصیل است. این رویکرد علمی، معتدل و مبتنی بر نقد سندی، به «راه میانه» مشهور است.

• تحلیل گزینه‌های انحرافی:

- گزینه (الف) و (ب) هر دو نگاهی افراطی و یک‌جانبه به این بحث دارند که کتاب الأسد دقیقاً در مقابل آن‌ها قرار می‌گیرد.
- گزینه (ج) به یک روش نقد ادبی خاص اشاره دارد و رویکرد اصلی کتاب الأسد را که «نقد منابع تاریخی-ادبی» است، توصیف نمی‌کند.

۱۰. مهم‌ترین دستاورد و میراث ماندگار «قضیه الانتحال» برای مطالعات ادبی عربی چیست؟

الف) اثبات قطعی اینکه تمام شعر جاهلی مجعول است.

ب) تضعیف جایگاه قرآن به عنوان یک منبع تاریخی.

ج) جایگزینی رویکرد انتقادی و علمی به جای پذیرش منفعلانه سنت.

د) افزایش علاقه عمومی به سرودن شعر به سبک جاهلی.

پاسخنامه تشریحی سوال ۱۰

• گزینه صحیح: ج

• **تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح:** فارغ از اینکه حق با کدام طرف این مناظره بوده، بزرگترین دستاورد آن، یک دستاورد روش‌شناختی بود. این بحث، جامعه علمی را وادار کرد که از «پذیرش» صرف و بدون چون و چرای متون سنتی، به سمت «نقد» و «تحلیل» حرکت کند. پس از این بحران، دیگر هیچ محققى نمی‌توانست بدون بررسی دقیق منابع و ارائه استدلال، مطلبی را به سادگی بپذیرد. این تولد نگاه انتقادی، مهم‌ترین میراث این جدال است.

• تحلیل گزینه‌های انحرافی:

- گزینه (الف) یک نتیجه‌گیری افراطی است که امروزه تقریباً هیچ محقق معتبری آن را قبول ندارد.
- گزینه (ب) به هیچ وجه از نتایج این بحث نبوده و هدف طه حسین نیز چنین چیزی نبود.
- گزینه (د) بی‌ربط و نادرست است.

۱۱. در روش تحقیق ادبی «المنهج الموضوعی/النوعی»، تمرکز پژوهشگر بر چیست؟

- الف) زندگی و شرایط روحی شاعر در هنگام خلق اثر.
- ب) تأثیر ساختارهای سیاسی و اجتماعی بر محتوای شعر.
- ج) سیر تحول یک مضمون یا یک نوع ادبی خاص در طول تاریخ.
- د) تحلیل ساختار زبانی و عناصر زیبایی‌شناختی خود متن.

پاسخنامه تشریحی سوال ۱۱

• گزینه صحیح: ج

- تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح: همان‌طور که از نامش پیداست، در این روش، واحد مطالعه یک موضوع (Theme) مانند «رثاء» یا یک نوع ادبی (Genre) مانند «قصیده» است. پژوهشگر به صورت عمودی در تاریخ حرکت کرده و بررسی می‌کند که این موضوع یا نوع ادبی، برای مثال از عصر جاهلی تا عصر عباسی، چه تغییرات و تطوراتی را از سر گذرانده است.

• تحلیل گزینه‌های انحرافی:

- گزینه (الف) توصیف «روش تاریخی-زندگی‌نامه‌ای» است.
- گزینه (ب) توصیف «روش جامعه‌شناختی» است.
- گزینه (د) توصیف «روش تحلیلی-انتقادی» یا نقد نو است.

۱۲. چرا ظهور یک شاعر بزرگ در قبیله، با تبریک و تهنیت دیگر قبایل همراه بود؟

- الف) زیرا نشان‌دهنده نزول برکت و رحمت الهی بر آن قبیله بود.
- ب) زیرا شاعران به عنوان داوران بی‌طرف در مسابقات و منازعات عمل می‌کردند.
- ج) زیرا شاعر یک سرمایه راهبردی برای دفاع، تفاخر و ثبت تاریخ قبیله بود.
- د) زیرا شعر تنها سرگرمی و تفریح اعراب بادیه‌نشین محسوب می‌شد.

پاسخنامه تشریحی سوال ۱۲

• گزینه صحیح: ج

- تحلیل و اثبات درستی گزینه صحیح: این نکته به خوبی جایگاه نهادینه شاعر را نشان می‌دهد. شاعر یک هنرمند صرف نبود، بلکه یک سرمایه استراتژیک با کارکردهای مشخص بود. او مدافع،